

Sloboda u sustavu vrijednosti kod crkvenih Otaca

DRAGO TUKARA*

UDK: 261.7:276
Pregledni rad
Primljeno:
2. listopada 2013.
Prihvaćeno:
2. prosinca 2013.

Sažetak: Autor se bavi crkvenim ocima u vrijeme nastajanja i razvoja Crkve kao institucije i zajednice od Boga ustanovljene. Posebno se ističe sloboda kao osnovna sastavnica čovjekova bića, bez koje ni crkveni oci ne mogu govoriti o čovjeku kao ostvarenoj slici Božjoj. Članak je podijeljen u tri dijela.

Prvi dio posvećen je predstavljanju povijesnoga konteksta u kojemu se rađala ili barem nazirala sloboda kršćana naspram slobode drugih naroda Rimskoga Carstva, naroda koji su već na neki način stekli i uživali slobodu. Utemeljeno je na izvješćima pojedinih crkvenih otaca koji su iz toga vremena za današnje vrijeme postali vjerni prenositelji političke i društvene situacije. Istaknut je položaj kršćana u društvu, njihovo ucjepljenje u društvo u kojemu je vladao poganski mentalitet koji im nije bio sklon. Autor ističe da su kršćani u čitavoj toj situaciji bili pozitivisti koji su se probijali kroz šumu problema administrativne i političke naravi.

Drugi dio posvećen je teološkom utemeljenju čovjekove slobode. Ovdje je riječ o slobodi, odnosno o čovjeku, o njegovoj osobnosti koja je sastavljena od duha, duše i tijela. Autor koristi razmišljanje i tumačenje crkvenih otaca o stvorenju čovjeka sa svim njegovim svojstvima i elementima, a koji ga upućuju na sličnost njegovu Bogu stvoritelju. Time se želi podcrtati da iz Stvoriteljeva nauma sloboda i slobodna volja čovjekova izvire kao temelj za daljnje čovjekovo osobno djelovanje i za život unutar čitave ljudske zajednice. Autor zajedno s crkvenim ocima prikazuje da čovjek po slobodi ispunjava svoje ontološko, ovozemaljsko i eshatološko poslanje u svjetlu slike Božje.

Treći dio iznosi razloge gubljenja ili uskraćivanja slobode. Naime, kršćani su se u početku našli između »tri vatre«. Autor ističe rimsku religiju koja nije dopustila ni jednoj drugoj religiji da se slobodno razvija i živi, ako bi bila prijatnija njoj samoj. Na isti ili sličan način postupaju prema kršćanima filozofsko

* Doc. dr. sc. Drago Tukara, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, P. Preradovića 17, 31400 Đakovo, Hrvatska, drago.tukara@gmail.com

nasljeđe i židovski mentalitet. Budući da su kršćani imali pred sobom jedan sasvim nov način života, razmišljanja i djelovanja, morali su se sukobiti sa svojim »susjedima«, a to je vodilo prema uskraćivanju ili oduzimanju slobode. U svemu tom autor ističe da je teologija tadašnjega vremena bila jedan od osnovnih povoda gubljenja ili uskraćivanja slobode kršćanima.

Ključne riječi: *crkveni oci, čovjek, sloboda, slika Božja, teologija, filozofija, židovstvo, rimski zakon, pogani, ljudska narav.*

Sloboda kršćana u sustavu vrijednosti poganskoga društva prema svjedočanstvu crkvenih otaca

Tko su crkveni oci? Tako nazivamo crkvene pisce prvih stoljeća nakon Isusa Krista koji su se istaknuli svetošću života, pravovjernošću na području teologije, a radi njihovih zasluga Crkva ih je proglasila svetima i prihvatila ih je kao autoritet na području kršćanskoga života. Njihove su zasluge za Crkvu goleme i zato Crkva u njima gleda uzore, kao što dijete gleda u svojega oca i vidi u njemu određenu sigurnost. Tako Crkva u njima vidi stabilnost i riznicu iz koje će izvući ono najbolje za naviještanje evanđelja Isusa Krista.

Kako u početcima tako i danas, možda danas više nego prije, Crkva se vraća ovim ocima kao živim trezorima vjere u Isusa Krista i kao prenositeljima iskrenoga vjerničkog zajedništva onoga vremena te kao braniteljima ljudskih prava. I više od toga, oni su svjedoci jednodušnoga nauka utemeljena na Svetom pismu i tradiciji. Sve je to bilo, i jest, od velike važnosti za samu Crkvu.

Iz bogate riznice crkvenih otaca izvlačimo slobodu. Zanima nas kako je poganska kultura i civilizacija shvaćala i u praktičnom životu živjela slobodu, kao jednu od osnovnih odrednica ljudskoga društva. Poganski kontekst svakako je osnovica od koje želimo poći jer on je tlo na koje će klica shvaćanja kršćanske slobode pasti i početi rađati drugačijim plodovima. Svaka kultura i civilizacija posjeduje svoj sustav vrijednosti prema kojima organizira svoj društveni život, i njih je potrebno vrjednovati u pozitivnom ozračju. U početcima Crkve poganskoj kulturi nameće se kršćanski sustav vrijednosti, pa će nas u ovom radu zanimati kakvo je mjesto u vrijednosnom sustavu uopće dobila sloboda, u propisanoj formi i u svagdanjoj praksi.

1. Povijesni kontekst slobode kršćana

Krajem 2. stoljeća nastaje glasovito djelo crkvenoga pisca Tertulijana, *Apologeticum*, koje svjedoči o činjenici da kršćanstvo prožima čitavo društvo tadašnjega vremena: kršćani posjećuju glavni rimski trg, trgovine, terme, tvornice, svratišta i mnoga druga mjesta gdje se okupljaju trgovci; oni služe vojsku, posvećuju se zemljoradnji i

trgovini, razmjenjuju svoje rukotvorine i svoj rad kao pogani s poganima. Istina jest da je Tertulijanov govor na bazi polemike jer napada osude, koje se šire protiv kršćana, da su oni beskorisni za društvo. Nesumnjivo da će za takvu polemiku veliku ulogu odigrati retorika. Činjenica je da je krajem drugog i početkom trećeg stoljeća kršćanstvo već poznata stvarnost u Rimskom Carstvu.

Imamo izvješće o mnogim procesima protiv kršćana u Maloj Aziji (provincija Bitinija i Pont) na temelju pisma Plinija Mlađega. Prema tom pismu mnogi su kršćani, svakog uzrasta, društvenog statusa, obaju spolova bili ili će biti optuženi i dovedeni pred sud. Čini se da su prema Plinijevu izvješću kršćani poštovali sva propisana pravila društva, nisu stvarali nereda i nisu činili neka kažnjiva zlodjela. Dapače, okupljali su se u određene dane, i to bezazleno. Unatoč tomu, uskoro će im biti uskraćivana sloboda i brzo će nestati iz svagdanjega života. U kontekstu svagdanjega života osjećalo se da se sloboda mora s više napora čuvati. Pojedinaac ili skupina žele i traže slobodu. Ona je osjetljiva, i može se krivo shvatiti ili loše koristiti tako da ne vodi sreći, nego mračnom scenariju manipulacije.¹

Odgovor cara Trajana bio je jasan: ne treba tražiti kršćane, ne treba reagirati na anonimne pritužbe. Ali, ako se netko izjasni da je kršćanin, treba ga kazniti. Sto godina poslije takav carev stav pogodio je Tertulijana. Naime, car nalaže da se ne traže kršćani, kao da bi bili nevini. Ali, ako su prijavljeni kao kršćani, onda ih treba kazniti. S jedne strane kao da se radi o toleranciji i slobodi, a s druge strane kao da se radi o strašnoj nepravdi. Kaže Tertulijan (za cara): »Štedi i okrutno postupa, zatvara oči i kažnjava. Ako ih osuđuješ, zašto ih ne tražiš? Ako ih ne pronađeš, zašto ih onda ne oslobodiš?«²

Kazniti nekoga samo zato što nosi ime kršćanin jest protiv načela rimskoga kaznenog zakona. Očito da se ovdje radi o manipuliranju slobode; pojedinac, kao što je car, dopušta slobodu kršćanima, ali im se za ime ne smije znati. Čim je došlo do spoznaje da je netko kršćanin, da nosi to ime, već mu je bila upitna ili uskraćena sloboda. Tertulijan je bio isprovociran takvim zakonom koji ne dopušta slobodu koja vodi do sreće. Iako se radi stotinjak godina nakon Plinija Mlađega i cara Trajana, Tertulijanu nije jasna sloboda koja nema svoju temeljnu važnost: čovjekovu osobnost i istinu. Premda kršćani postaju dio tadašnjega društva, poštuju propise, ne stvaraju nereda, prožimaju pore kulturnoga i ekonomskoga života, oni ipak ne smiju pred javnošću priznati svoj osobni kršćanski identitet i evanđeosku istinu. Čovjek i istina za ovakav oblik slobode nisu važni.

¹ Usp. BENEDIKT XVI., *Naučiti vjerovati*, Verbum, Split, 2013., str. 51.

² TERTULIJAN, *Apologeticum*, II., 7. Tekst kojim smo se služili: TERTULIANO, *Difesa del Cristianesimo*, Bologna, 2008.

1.1. KRŠĆANSKI SUSTAV VRIJEDNOSTI U POGANSKOM OKRUŽENJU

Pitanje je zašto kršćani nemaju slobodu svojega autentičnog i originalnog djelovanja u sredini u kojoj su se našli – u poganskom okruženju. Kršćani nisu slijedili stare institucije Rimskoga Carstva i nisu prihvaćali autoritet starih (*mos maiorum*). A ne prihvaćati stare institucije znači ne poznavati sveti karakter rimskoga društva uopće (*civitas*). Jedino u tom društvu zasjedaju bogovi koji se brinu za tako sveto pogansko društvo. U okviru toga, imperator je ključ jedinstva. Ne priznati takvo ustrojstvo znači unaprijed sebe osuditi i izgubiti slobodu. I Židovi su bili dio toga društva, ali su izbjegavali tako isključiv stav prema starim institucijama i *civitasu*, pa su time postigli određenu autonomiju, tako da su dobili dopuštenje prinositi svojem Bogu žrtvu, ali za imperatora. To ne znači da su Židovi imali potpunu autonomiju u odnosu na kršćane, nego se radi samo o nekim povlasticama.³

Kod kršćana evidentno je da oni u svojem nastajanju i prodiranju na svjetsku scenu negiraju s isključivošću neke segmente rimskog zakona (*nomos*), a odbijati njega znači odbijati najznačajniji dio tradicije predaka koje su Rimljani držali nedodirljivom pravnom normom i najvišim dokazom (izričajem) njihova zajedništva. Progono koji će uskoro uslijediti i koji će oduzeti i najmanji oblik slobode kršćanima nisu uvijek motivirani samo religioznim/vjerskim pitanjima, nego su i politički motivirani. Sukobi se između postojećega rimskog i novog kršćanskog svijeta događaju često puta na političkoj razini.

Kršćanstvo sa sobom nosi nadnacionalnost i univerzalnost, što je dodatno navuklo mržnju na sebe. Iz toga se rađa osuda kršćana da su nevjernici i bezbožnici. O tomu svjedoči, među ostalima, Justin u drugoj polovici drugoga stoljeća. »I sam očekujem nekakvu spletku spomenutih ili od Krescenta, ljubitelja brbljanja i hvastanja, pa da budem prikovan na drvo. Uistinu, taj čovjek nije dostojan da ga se naziva filozofom jer o nama javno govori ono što ne zna, tj. da su kršćani bezbožnici i zlotvori...«⁴ Premda Justin spominje poimence filozofa Krescenta i ističe njegovo ponašanje prema kršćanima, može se uočiti još širi kontekst slobode u tadašnjem društvu. Bolje rečeno, ukazuje na društvo bez slobode osobnog razmišljanja jer ističe kako je i taj spomenuti filozof »neslobodan« čovjek koji živi u strahu. Strah ga je doveo do toga da je postao pokvaren toliko da se povodi za bijednim i besmislenim mišljenjem svjetine. Pokvaren čovjek ne može razumjeti ni podržati slobodu, nego je gušiti neistinama.

³ Potrebno je reći da su Židovi manje od kršćana poštivali rimske institucije, što dokazuju stalne pobune koje su dizali protiv rimske vlasti.

⁴ JUSTIN, *Druga apologija*, 3, 1. Tekst je preuzet iz: JUSTIN, *Apologije*, Verbum, Split, 2012.

Budući da se svojom Drugom apologijom obraća rimskom senatu, Justin od njega očekuje minimalni oblik slobode govora, da bude saslušan: »Pa da bude očito kako govorim istinu, ako naše rasprave nisu do vas dospjele, spreman sam ih pred vama ponoviti: i to bi moglo biti carsko djelo.«⁵ Justin, kao pojedinac, u ime skupine kršćana traži slobodu. Svjestan je on da je sloboda vrlo osjetljiva vrijednost. Svjedoči da Krescentovo ponašanje, optužbe protiv kršćana, ne vode prema sreći nego prema mračnom scenariju manipulacije. Krescent, filozof cinik i građanin, krajnje je zlonamjeran i mnogo gori od nezalica, manipulira istinom koju ne poznaje i time narušava i uskraćuje drugima slobodu.

Jasno je što bi Justin želio postići pred Senatom: kao prvo, slobodu govora »spreman sam govoriti pred vama« (senatorima), ako mi dopustite; kao drugo, želi otkriti pravu evanđeosku istinu koja je temelj prave slobode koja vodi prema zajedničkoj sreći kršćana i pogana. Kaže Justin: »I to bi bilo carsko djelo!« Carsko bi djelo bilo da ga Senat sasluša. U tom slučaju carsko je djelo i dopustiti slobodu!

Kršćanstvo je spoznalo i nosilo Istinu svijetu, ali Istinu koja oslobađa. I kad to ne uspije prenijeti, upada u zamku klevete i optužbe za *crimen religionis* i *crimen maiestatis*, zlodjelo protiv rimske religije i rimskoga cezara.⁶

Brbljavost pogana i glasno hvastanje Židova ruše najvažniju vrijednost kršćana: slobodu utemeljenu na istini. Pisac Polikarpova mučeništva izričito kaže da je svekoliko mnoštvo pogana i Židova, koji su boravili u Smirni, neobuzdanom srdžbom i snažnim glasom izvikivalo optužbe protiv Polikarpa, učitelja Azije i oca kršćana.⁷

Kršćanska povijest bogata je i drugim svjedočanstvima o slobodi i borbi za slobodom. U ovaj kontekst umetnimo i ove riječi o Justinu i njegovu vremenu: »Justin ne raspravlja o pravu djelovanja Crkve u ovom svijetu. On ga jednostavno pretpostavlja. Justin u prvom redu želi reći da se svijet prema Crkvi mora pošteno odnositi. Vjernici, time što su kršćani, nisu manje ljudi. Kao kršćani imaju pravo na poštovanje i priznanje. Justin istupa ispred cara i poziva ga da dokrajči bestidno ocrnjivanje kršćana zbog nemorala. Protestira zbog nepravednih osuda. Justin je kršćanskoj misli izvojevao pravo javnoga postojanja.«⁸

Kršćanskosu bogatstvo i izvještaji o događaju mučenja kršćana koji postadoše mučenici. S jedne strane crkveni pisci-oci, u ovom slučaju Justin i Terulijan, borili su se kako bi istaknuli vrijednost slobode postojanja, razmišljanja, govora i djelovanja

⁵ JUSTIN, *Druga apologija*, 3, 5.

⁶ Usp. TERTULIJAN, *Apologeticum*, X., 1.

⁷ Usp. APOSTOLSKI OCI, *Polikarpovo mučeništvo*, Verbum, Split, 2010., XII., str. 2.

⁸ YVES IVONIDES, *Zvijezde koje ne zalaze*, Zagreb, 2008. (treće izdanje), str. 33.

kršćana pred Zakonom, Senatom i poganima, a s druge su strane upravo oni i drugi mučenici, kao ispod površine sante leda, najavljivali još važniji oblik slobode, onu duhovnu i vječnu. Polikarp je pred lomačom. Trebalo ga je na nju prikovati, ali on im je rekao: »Pustite me ovako jer onaj tko mi je dao da budem mučen vatrom, i bez vašeg osiguranja čavlima, dat će mi da u ognju ostanem miran.«⁹ Njegov suvremenik i mučenik Ignacije Antiohijski, našavši se u istoj situaciji kao i Polikarp, ali pedesetak godina prije, molećivo izgovara riječi: »Pustite da budem hrana zvjerima po kojima mogu stići Bogu. Božje sam žito i zubi me zvijeri melju da postanem čisti kruh Kristov.«¹⁰ Ovo molećivo Polikarpovo i Ignacijevo »pustite me« najavljuje viši sustav vrijednosti slobode koji se sastoji u mirnoći u ognju, u dolasku Bogu i čistoći poput Kristove.

1.2. SLOBODA SAVJESTI U SUSTAVU RELIGIOZNIH VRIJEDNOSTI POGANSTVA

Pogani su kršćane smatrali svojim neprijateljima, jer su odbijanjem da sudjeluju u kultu njihovim bogovima očitovali neprijateljstvo prema *res publica*. Za pogane je bilo dovoljno izvršiti formalni čin prinošenja kâda pred kipom cara, i time bi jednostavno bio ispunjen propisani zakon. Onaj koji bi prinosio kâd pred kipom cara, odnosno tko bi izvršio službeni čin od strane zakona propisan, vraćao bi se u svoj svagdanji život i dalje, kako kaže Tertulijan, nepromijenjen u svojoj ludosti.

Iz ovoga proizlazi da su svi, i kršćani, u Rimskom Carstvu imali slobodu ispovijedanja svojih religioznih uvjerenja, samo ako su obavili formalni čin zakonom propisan, a da pritom nisu morali biti osobno uvjereni jesu li bogovi ili carevi donositelji oslobođenja, zaštite ili neke druge sigurnosti. Važno je bilo samo prinijeti žrtvu ili nešto drugo od javnog značenja učiniti, i tako imati slobodu. Ovim se otvara pitanje savjesti i njezina značenja. Na temelju toga neki bi rekli kako je *civitas romana* dopuštala slobodu savjesti; čovjek je mogao jedno činiti, a nečemu drugom svoje uvjerenje i svijest podariti. Sloboda svijesti koju nudi poganski svijet proizlazila bi iz činjenice da svakom pojedincu ne samo da je dopušteno biti uvjeren u ono što mu odgovara, nego i ispovijedati sve oblike kulta koje želi, štovati bilo koje božanstvo koje zaslužuje poštovanje, samo ako ostane vjeran službenom kultu.

Kršćanski se pisci susreću s problemom usklađivanja slobode djelovanja i slobode ljudske savjesti. Odnosno, kršćani se zauzimaju za to da njihovo djelovanje bude usklađeno s pristajanjem savjesti i osobnoga uvjerenja, ali da sve skupa bude popraćeno slobodom. U ovom slučaju sloboda uključuje savjest i uvjerenje pojedinca u

⁹ APOSTOLSKI OCI, *Polikarpovo mučeništvo*, XIII., 3.

¹⁰ APOSTOLSKI OCI, *Ignacije Antiohijski- Pismo Rimljanima*, IV, 1., Verbum, Split, 2010.

ono što djeluje. Tertulijan upozorava na činjenicu da pogani nisu uvjereni u istinu¹¹, jer sve ono što čine, a propisano je zakonom, ne čine iz osobnoga uvjerenja. Takva ih svijest ne vodi spasenju i oslobođenju. Oni ostaju i dalje kao i prije.

U poganskoj kulturi – bilo onoj orijentalnoj, bilo grčko-rimskoj – uočava se tijesna povezanost između pravila ponašanja društva i pravila ponašanja religije. Odnosno, uočava se tijesna povezanost između sfere u kojoj se odvija svagdanji društveni život i sfere u kojoj se stvara odnos s božanskim. Takav način ne daje prostora čovjekovu subjektivnom moralnom sudu; štoviše, svako kršenje društvenih normi i propisa drži se teškim narušavanjem društvenoga sustava. Takvo se kršenje mora kazniti jer to je anomalija ponašanja. Čovjeku se ne dopušta njegova moralna i odgovorna prosudba o činu koji mu se nameće. Moglo bi se reći da društveni sustav, kao krovna konstrukcija društva, ne dopušta afirmaciju čovjekove svijesti, kao pojedinca. Takva vladalačka sfera jest totalitaristička, što su uočili gore spomenuti crkveni oci. Takav je način poznat i u klasičnoj literaturi, gdje tadašnji famozni likovi ostaju usamljeni i izuzeti, dok su to u kršćanstvu mučenici, kojima nije bilo dopušteno da izreknu svoj moralni sud i svoje uvjerenje, a što bi im bilo jedino zadovoljstvo. Početno kršćanstvo traži žurno autonomiju svijesti. Zato su se javljali apologeti, kao glas savjesti, da se ne diskriminira pojedinca-kršćanina-kojemu se treba, putem nekog propisa, dopustiti da se prema osobnom sudu odluči, odgovorno, hoće li prihvatiti služenje Bogu i odbiti služenje idolima. Nutarnje čovjekovo područje teren je na kojemu se kreću crkveni pisci i na kojemu nastoje zasijati sjeme dostojanstva svakog pojedinca u okviru cjelokupnih društvenih vrijednosti. Oni traže slobodu, najveću vrijednost za afirmaciju čovjekove osobnosti. Utemeljenje slobode savjesti i svijesti povezano je s tim da se u svakom čovjeku prepozna njegova vrijednost.

Crkva je od samih početaka ukazivala vjernicima da, ako žele biti jedna religiozna grupa i jedno tijelo unutar društva, trebaju prihvatiti određene propise, ali i da postoje loši propisi. Termin »sloboda savjesti«, koju koristi današnji čovjek, čini se da nije bio poštivan ni »poznat« u propisima rimskoga zakona, a nije ga ni dopuštao. Bila je jedan oblik netolerancije. Naime, nije poznat u to početno vrijeme ni jedan propis/zakon koji bi individualnoj savjesti dopustio očitovanje vlastitog uvjerenja, različita od onog službenog. I upravo s ovim početnim kršćanstvom, a svakako i s kasnijim, potvrđuje se i širi sloboda savjesti. Ne smije se zaboraviti kontekst u kojemu se mnogi glasovi prve Crkve javljaju kako bi utišali i pobili napade protiv kršćana, svjesni da oni koji su glasniji mogu umanjiti ili čak ugušiti slobodu savjesti. Za predstavljanje ovakvog konteksta neka nam posluži Tertulijan: »Ako Tiber prijeđe preko nasipa, ako se Nil izlije iz svojega korita, ako nebo ne daje kišu, ako nastanu

¹¹ Usp. TERTULIJAN, *Apologeticum*, XXVII., 2.

potresi, ako je zaraza podivljala, ako se oskudica obrušila, sa svih strana čuje se vika: 'To je krivnja kršćana!' «¹²

Bez obzira o kojem se vremenskom razdoblju radilo, više-manje slika optužbi protiv kršćana istaje: kršćaninova prisutnost u društvu tako je negativna da kršćanin biva isključen iz društva. Svakog tko se prikloni ovoj novoj religiji eliminira se. Iz ovoga negativnog okruženja, nasuprot galami koju dižu pogani protiv kršćana, čuje se druga galama i diže se glas kršćana za slobodom. Čini se da je u ovom trenutku najvažnija vrijednost koju čovjek treba za dostojanstven i normalan život upravo sloboda.

1.3. SLOBODA KRŠĆANSKE VJERE U SUSTAVU VRIJEDNOSTI

Zaustavimo se ponovno na Tertulijanovoj zauzetosti oko ispravnosti vjere i slobodi vjere. On zahtijeva slobodu vjere na taj način da navodi stav državnog zakona prema poganima i prema kršćanima. Navodi primjere pogana: »Jedan časti Boga, drugi Jupitera, jedan širi ruke prema nebu, drugi širi ruke prema oltaru božice vjere, jedan moleći se broji oblake, drugi broji grede na stropu, jedan otkriva svoju dušu bogu, drugi jarcu. Pazite, i sve se ovo ne osuđuje kao bezbožnost (u odnosu prema nama), to jest oduzima se sloboda vjere i zabranjuje izbor božanstva, tako da ne mogu častiti onoga koga želim, nego me se prisiljava da častim onoga kojega ne želim. Nitko ne voli biti čašćen od onoga tko ga ne želi, pa ni sam čovjek.«¹³

I dalje argumentira nabrajajući da je i Egipćanima dopušteno isprazno praznovjerje koje pridaje božanske osobine pticama i životinjama, i osuđuje se na smrt tko ubije boga te vrste. Svaka provincija i grad u Siriji, Arabiji, Africi, Mauritaniji, ima svojega boga. U samoj Italiji i u Rimu poznati su toliki bogovi, dok su jedino kršćani lišeni svoje religije. On odlučno tvrdi da mora postojati sloboda vjere, pozivajući se isto tako na natpise koje su svakodnevno pogani ispisivali na svakom mjestu, a oni su označavali slobodu govora i slobodu prinošenja dara.

Nadalje, Tertulijan govori da bi očito bilo nepravedno postupati protiv volje slobodnih ljudi kad je u pitanju žrtvovanje. Držalo bi se zasigurno ludim ako bi jedan čovjek od drugoga bio prisiljen častiti bogove kojima bi trebao spontano udovoljiti prema vlastitom interesu. Kod Tertulijana govor o slobodi vjere često je prisutan jer, prema njemu, vjerska sloboda jest humanog prava i prirodne moći, što svakom pojedincu omogućuje častiti ono što misli da treba častiti. On izričito naglašava da je čovjekovo pravo i povlastica njegove naravi častiti (štovati) prema vlastitom

¹² TERTULIJAN, *Ad nationes*, 1, 9., 3.; Istu problematiku opisuju svaki za svoje vrijeme Ciprijan: *Ad Demetrianum*, Origen, *In Mattheum* 24, 9; Augustin, *De civitate Dei* (prvih deset knjiga).

¹³ TERTULIJAN, *Apologeticum*, XXIV., 5.-6.

uvjerenju. »Ipak ljudskom pravu i naravi pripada sloboda štovanja onoga što hoće. Ne može štetiti ili koristiti neki drugi religiozni osjećaj. Niti može biti religiozni osjećaj prisiljavanje na religiju koja treba biti prihvaćena spontano, ne prisilno, budući da je isto tako potrebno da žrtve budu prinesene u radosnom duhu. Stoga, ako biste nas prisilili na žrtvovanje, ne biste išli u prilog vašim bogovima; oni naime ne bi željeli žrtvovanje od onih koji ga ne žele izvršiti, osim ako ne bi bili svadljivi. Bog nije svadljiv. Konačno, onaj koji je pravi Bog, nudi bez razlike sve svoje stvari bilo nevjernima bilo vjernima. Radi toga je uspostavljen vječni sud za dostojne i nedostojne.«¹⁴ On jednostavno zahtijeva slobodu savjesti i slobodu kulta. Prigovara poganima da oni ustvari nemaju slobodu u svojoj vjerskoj praksi jer časte uzvišena veličanstava, a da to uopće ne razumiju. Sve što čine, čine iz straha od nekog »autoriteta« koji stoji pred njima. Oni imaju veći strah dok časte zemaljskog cara-imperatora nego dok časte neko božanstvo.¹⁵

Tertulijan nije zadovoljan načinom postupanja prema poganima i prema kršćanima. »Ako nas uspoređujete s poganima, da imamo s njima zajednički životni sustav, zašto nismo onda s njima izjednačeni u pitanju slobode i povlastica našega načina života? Ili, ako smo s njima isti, zašto oni nisu obvezni u vršenju onih propisa radi kojih mi, ako ih ne izvršimo, izlažemo pogibelji naš život? Tko naime prisiljava jednog filozofa da žrtvuje, ili da priseže, ili da o ponoći pali beskorisne svijeće? Štoviše, upravo su oni koji otvoreno niječu vaše bogove i napadaju u svojim spisima vaša javna praznovjerja, a vi ih hvalite. Isto tako mnogi viču (psuju) protiv vaših načela i oni su uvažavani, i vrlo je lako da bi mogli biti nagrađivani statuama i nagradama, umjesto da budu osuđeni bacanjem pred životinje.«¹⁶

Zanimljiv je stav Tertulijana prema filozofima. Kad uspoređuje kršćane s filozofima, govori da ime filozof nije strano demonima niti se demoni plaše tog imena, jer i filozofi, počevši od Sokrata, časte demone. Poistovjećuje grčki pojam *daimon* (božanstvo, zao duh) s kršćanskim shvaćanjem demona. Filozof i demoni sami su sebi poznati, isti su. Mi ovdje ne želimo istaknuti negativistički Tertulijanov stav prema filozofiji i filozofima, nego se ovim stavom služimo kao argumentom kojim on sam želi naglasiti potrebu za slobodom. Njegov oštar jezik napada, samo zato da pokaže nelogičnost državnih propisa, kako nisu jednaki za sve. Čak i oni koji su poznati protivnici rimskih božanstava uživaju potpuno slobodu i toleranciju, štoviše bivaju nagrađivani izradom vlastitih kipova i drugim povlasticama.

¹⁴ Usp. TERTULIJAN, *Ad Scapulam II*, 2. Tekst uzet iz: G. BOSIO, E. dal COVOLO, M. MARITANO, *Introduzione ai Padri della Chiesa, Secoli II e III*.

¹⁵ Usp. TERTULIJAN, *Apologeticum*, XXVIII., 34.

¹⁶ TERTULIJAN, *Apologeticum*, XLVI., 3.-4.

Dok zahtijeva slobodu kršćanima, Tertulijan u središte stavlja istinu. Tu istinu filozofi krivotvore i kvare ju, a pretvaraju se radi osobne slave, dok kršćani istinu neophodno žele i cjelovito je ispovijedaju, jer su zauzeti oko osobnoga spasenja. U ovom slučaju tko je za istinu, gubi slobodu, a tko ne zastupa istinu, uživa slobodu. Za jednog kršćanskog apologeta čvrsta stava i oštra izričaja ovo je neprihvatljivo.

2. Teološko utemeljenje čovjekove slobode

Kada je riječ o slobodi, u prvom redu mislimo na čovjeka, na njegovu čitavu osobnost sastavljenu od duha, duše i tijela. Ove su komponente kod nekih crkvenih otaca bile sustavno i analitički promatrane, dok su kod nekih usputno spomenute. Nas ovdje zanima pristup crkvenih otaca u tumačenju stvorenoga čovjeka, a svim njegovim svojstvima i elementima, a koji ga upućuju na sličnost njegovu Bogu stvoritelju. Iz toga izvire i pitanje slobode i slobodne volje čovjekove kao temelja za njegovo daljnje osobno djelovanje i život unutar čitave ljudske zajednice. Crkveni nas oci svojom pisanom riječju upućuju na ovu problematiku, pa ćemo stoga samo nešto iz njihove pisane ostavštine staviti na uvid.

2.1. ČOVJEK JE PO NARAVI SLOBODNO BIĆE

Teofil Antiohijski ulazi u dijalog s poganinom Autolikom i uvjerava ga u istinitost kršćanskoga nauka na temelju starozavjetnih proroka, posebice dok tumači stvaranje svijeta i stvaranje čovjeka. Čovjek je stvoren kao biće koje ima u sebi smrtnost i besmrtnost; niti je dakle u potpunosti smrtan, niti je u potpunosti besmrtan. Ovakvu tvrdnju Teofil još potvrđuje naukom da je Bog stvorio čovjeka kao slobodno biće i da je on gospodar svoje volje.¹⁷

Na tragu je ovoga i Irenej Lionski koji čovjekovu slobodu vidi u neposlušnosti ili poslušnosti njegova Stvoritelja. Oni koji su se udaljili od svjetla Očeva i povrijedili njegov zakon slobode, udaljili su se radi grijeha, premda su bili stvoreni kao slobodni i tvorci svojih odluka. Dakle, čovjek je slobodno biće i on je tvorac svoje sudbine.¹⁸

Dok bude tumačio o duši, Tertulijan će naučavati kako je konstitutivni element čovjeka njegova slobodna volja.¹⁹

¹⁷ Usp. TEOFIL ANTIOHIJSKI, *Ad Autolico*, II., 24., 27. Tekst uzet iz: G. BOSIO, E. dal COVOLO, M. MARITANO, *Introduzione ai Padri della Chiesa*. Secoli I e II.

¹⁸ Usp. IRENEJ LIONSKI, *Contro le eresie*, IV, 39,1.-3. Tekst uzet iz: S. IRENEO DI LIONE, *Contro le eresie*, Siena, 1968.

¹⁹ Usp. TERTULIJAN, *De anima*, I., 4.-22. Tekst uzet iz: G. BOSIO, E. dal COVOLO, M. MARITANO, *Introduzione ai Padri della Chiesa*. Secoli II e III.

Čovjek je tema i kod Novacijana koji tvrdi: »Nakon ovih stvorenih stvari, postavi, nadalje, čovjeka za gospodara svemira, čovjeka stvorena na sliku Božju. Čovjeku je dana inteligencija, razum i rasuđivanje, kako bi mogao imitirati Boga. I premda su prvotni elementi bili zemaljski, ipak bit je čovjekova nebeska i ulivena od duha božanskoga. Bog je htio da samo čovjek bude slobodan jer mu je sve podredio...«²⁰

Origen je uočio da je pitanje čovjekove slobodne volje i slobode u opće jedno od najnužnijih spornih pitanja. Stoga se on posvećuje tumačenju pojma slobode. On opravdava postojanje slobode u čovjeku i stoga on može upravljati svojim životom. Posjedujući razum čovjek ne smije reći da vanjska zbivanja utječu na njega i da im se on ne može oduprijeti. Misli prije svega na porive i strasti. »Iako se s nama to događa, okrivljavati vanjska zbivanja i sa sebe skidati optužbu te se izjednačiti s drvljem i stijenama koje miče ono što ih izvana pokreće, niti je točno niti je razumno. Takav govor drži onaj koji želi krivotvoriti pojam slobodne volje.«²¹ Kao što odnos prema vanjskim događajima ovisi o čovjekovoj slobodi volje, tako i njegov moralni život ovisi o njegovoj slobodnoj volji. Slobodna volja u čovjeku siguran je razlog da čovjek ima slobodu duha i slobodu tijela.

Po naravi čovjek je slobodno biće koje ima slobodnu volji po kojoj izabire spasenje ili propast, pa mu treba dopustiti da u svom vjerskom i moralnom životu izabere kršćanskog Boga, bez da mu tko nameće neke druge poganske oblike kulta i moralnoga djelovanja. Bezbroy je mjesta u Svetom pismu gdje se posve jasno govori o slobodi čovjekove volje, a na koje se Origen poziva dok tumači stvaranje čovjeka. Istaknimo samo faraona. On je posjedovao tvrdokornu narav koja vodi u propast. Bog ga je otvrdokorio jer duhovnima iskazuje smilovanje, a otvrdnjuje tjelesne. Nadovezuje Izaijine riječi: »Zašto si nas, Gospodine, odveo sa svojega puta? Radi čega si okorio naše srce pa se ne bojimo tvoga imena? (Iz 63, 17) Origen tumači ovako: »Izreka 'zašto si okorio naše srce te se ne boji tvoga imena', rečena je od onih koji mole milosrđe. Ona znači, ako je shvatimo u običnom smislu, ovo: zašto si nas toliko štedio i nisi nas zbog naših grijeha posjećivao, već si nas ostavio dok se naše pogreške nisu nagomilale. Bog većinu ljudi ostavlja nekažnjenima. To čini da bi se na osnovu slobodne volje ispitalo svačije ćudoređe i da bi se po prijedenoj kušniji očitovali najbolji.«²²

Čini se da je u unutarnjem čovjekovu sustavu vrijednosti, kojima ga je Bog obdario dok ga je stvarao, sloboda na samom vrhu. Razum i rasuđivanje samo pomažu slobodnoj volji da se odluči za neku od ponuđenih vrijednosti u njemu ili izvan njega.

²⁰ NOVACIJAN, *De Trinitate*, I., 5.

²¹ ORIGEN, *Počela*, III., 1, 5. (Prijevod: Marijan Mandac, Split, 1985.)

²² ORIGEN, *Počela*, III., 1, 7.

Origen ovo tvrdi protiv protivnika koji su nametali tvrdnju da »ne stoji (spasenje) do onoga tko hoće ni do onoga koji trči, već do Boga koji iskazuje milosrđe«. Po ovom spasenje ne dolazi od naše slobodne volje, već počiva na ustrojstvu koje potječe od onoga koji nas je takvima sazdao ili od naknade onoga koji iskazuje milosrđe komu hoće. U daljnjem tumačenju Origen ističe istovremeno dvije stvari: čovjekovu slobodu i Božje milosrđe. Čovjek treba »trčati«, »graditi«, a to znači da bez slobode nema spasenja, ali isto tako treba biti svjestan da se ono što se bez Boga gradi i što nije pod njegovom zaštitom, uzalud zida i beskorisno čuva.

Metodije Olimpijski piše djelo u obliku filozofskoga dijaloga između ortodoksnoga i dvojice heterodoksnih sugovornika. Tema je porijeklo zla i materije. Metodije u ovom kontekstu izričito naučava da je čovjek stvoren kao slobodan u odlučivanju, stoga i odgovoran za zlo.

Grgur Niški podcrtava apsolutnu slobodu čovjekovu u izboru dobra i zla, kao direktnu posljedicu stvaranja na sliku Božju, a osnovna karakteristika slike Božje upravo je ta da je čovjek slobodno biće. Čovjek je upao u grijeh zbog svojega slobodnog i pogrešnog izbora.²³ Govoreći o čovjekovoj naravi i zlu, piše: »Kao što tama dolazi kada nestane svjetla, a nema je dok je ono nazočno, tako ni zla po sebi nema kao zasebne zbilje dokle god je dobro prisutno u naravi. Kada se dobro udalji, nastaje zlo. Ali ako se sloboda sastoji u tomu da posve slobodno odabire što joj je po volji, Bog nije uzrokom sadašnjih nevolja. On je narav stvorio nepodjarmljenu i slobodnu. Uzrok je nedaćama nesmotrenost koja je umjesto boljega odabrala gore.«²⁴

Efrem Sirski naučava o čovjeku da je on u stvorenom svijetu, bez daljnje, stekao povlašteno mjesto. Bez obzira što se nije zaogrnuo božanskom biti, povlašteno mjesto mu je dar slobode.²⁵

2.1. AUGUSTINOV NAUK O SLOBODI I SLOBODNOJ VOLJI

U vrijeme sv. Jeronima i sv. Augustina pitanje čovjekove slobode i slobodne volje došlo je do izražaja u polemikama s pelagijanizmom. Oni vode dijalog s Pelagijem, gdje se naglašava potreba krštenja i milosti za održavanje evanđeoskih zapovijedi i upućuju na slobodnu volju. Jeronim kao teolog naučava i utvrđuje mnoge aspekte kršćanskoga nauka, između ostaloga važnost slobodne volje za postizanje spasenja.

Poznato je da je na području slobode i slobodne čovjekove volje najviše govorio i zapisao sv. Augustin. U Africi se susreo s pitanjem pelagijanizma, koji je poricao

²³ Usp. GRGUR NIŠKI, *De mortuis*, 7.-8.

²⁴ GRGUR NIŠKI, *Velika Kateheza*, 5, 12. (Prijevod: Marijan Mandac, Makarska, 1982.)

²⁵ Usp. EFREM SIRSKI, *Hymni de virginitate*, 3, 8. Tekst uzet iz: G. BOSIO, E. dal COVOLO, M. MARITANO, *Introduzione ai Padri della Chiesa*. Secoli III e IV.

potrebu krštavanja djece, ustvari pelagijanizam je shvaćao kršćanstvo pod vidom ljudske slobode koja je autonomna, bilo kao sposobnost da nešto želi ili kao neka relacija. Prema Pelagiju sloboda se odmjerava samo u odnosu prema željeti, toliko da može postići u čovjeku realnu mogućnost da nikada ne sagriješi (*impeccantia*). Razmišlja o čovjeku koji je kao takav autonoman pred nečim ili pred Bogom. Kao posljedica ovakve postavke negiranje je izvornoga nasljednog grijeha, zatim nepotrebno krštenje radi toga grijeha (izvornoga), te da je milost Božja samo pomoć izvana. Dok su se Pelagije i Julijan eklanski oslanjali na čovjekovu odluku (slobodu), Augustin se okupirao traženjem korijena slobode, kao volje koja, milošću izliječena, omogućava sposobnost odlučivanja.

Čovjeka strasti zarobljuju za stvari; duh ih nadilazi, a volja može držati pod kontrolom duh: u tom je slobodna volja. Prema njemu, samo volja tvorac je vrijednosti ili nevrijednosti ljudskoga života. Stoga za njega vrijedi pravilo: 'Nijedna druga stvar ne može podvrći duh požudi doli njegova slobodna volja i slobodno odlučivanje.'

Za njega je Bog vrhovno dobro i Stvoritelj svih dobara, uključujući slobodnu volju kao srednje dobro. Uči kako je u čovjeku najviša instanca razum koji vlada i kojemu je sve drugo podvrgnuto. U ontološkom sustavu vrijednosti razum je ispred slobodne volje jer on ne može biti robom strasti koje su ontološki nižega ranga.

Nakon uspona duha Bogu slobodna volja dobiva svoj ontološki status i ustroj. U tom smislu on je doduše neko dobro, ali nije više dobro kao što su to krjeposti bez kojih se ne može časno i pošteno živjeti. Ona nije ni niže dobro, kao što je tjelesna ljepota. Slobodna volja srednje je dobro. Donosimo jedan isječak razgovora između Augustina i Evodija, njegova sugovornika: »Ako je čovjek neko dobro i ne može dobro djelovati osim kada to hoće, mora imati slobodnu volju bez koje ne može pravedno djelovati.«²⁶ Pravedno djelovanje je kad Bog osuđuje zlo slobodnom voljom učinjeno i nagrađuje dobro koje je slobodnom voljom učinjeno. Stoga u istom dijelu razgovora s Evodijem tvrdi da je Bog morao dati čovjeku slobodnu volju jer se tako ostvaruje pravednost i u kazni i u nagradi.

Augustin nadilazi manihejsku teoriju o dvjema dušama (dobra i loša), i stoga teoriju o dvjema slobodnim voljama u ljudskom biću; on prihvaća narav ljudskoga bića kao slobodu i kao odgovornost za njezino djelovanje. Drugim riječima, razlikuje volju shvaćenu kao narav koja hoće blaženstvo i volju kao sposobnost duha. Prvu čovjek ne može postići samo zato što bi htio, ali druga je u našem raspolaganju. Protiv Manihejaca izjavljuje da podrijetlo zla leži u slabosti čovjekove volje. Augustin tvrdi da je sloboda prisutna, a ona može biti kao sloboda izbora i kao sloboda

²⁶ Aurelije AUGUSTIN, *O Slobodi volje*, II., I., 3. (Priredio i preveo Stjepan Kušar, Zagreb, 1998.) U ovom dijelu poslužili smo se uvodnim dijelom navedenoga djela.

od zla. Jednostavno rečeno, čovjek može nešto svojom voljom i slobodom izabrati (ovo je upućeno protiv fatalističkoga determinizma), ali isto tako može biti grijehom zarobljen, od kojeg se može osloboditi. Da zadobije izgubljenu slobodu (da bude slobodan od grijeha), potrebna mu je milost Kristova. Govori pelagijevcima, citirajući sv. Ivana: »Ako vas Sin oslobodi, zaista ćete biti slobodni.« (Iv 8, 38) »Volja nije u pravom smislu slobodna, osim kad ne robuje manama i grijesima. Taj je dar bila primila od Boga, ali, izgubivši ga vlastitom krivnjom, ne može joj biti povraćen, osim samo od onoga koji joj ga je dao.«²⁷ Takvu svijest o slobodnoj volji Augustin je držao, propovijedao i branio do kraja svojega života. On kaže: »Naša volja dakle uopće ne bi bila volja kad ne bi bila u našoj moći. Ali, budući da nam je u moći, slobodna nam je.«²⁸

3. Razlozi uskraćivanja slobode kršćanima

Nakon što smo ukratko predstavili povijesni kontekst u kojemu se razvijala kršćanska svijest o fizičkoj slobodi, a koja ima i svoje teološko utemeljenje, pitamo se zašto su kršćani u početnim vremenima nastajanja Crkve gubili slobodu. Odnosno, koji su razlozi ili povodi da im je bila osporavana osnovna čovjekova oznaka – sloboda.

3.1. PRIGOVORI OD STRANE RIMSKIH VLASTI

Kao što je istaknuto, rimska religija obilježena je velikom raznolikošću. Postojala je jedna opća tolerancija, osim za nevjernike ili monoteiste, u koje su bili ubrojeni i kršćani. Sa Židovima se bolje ophodilo jer su slijedili religiju svojega naroda i jer su se bolje snašli u političkoj situaciji. Rimska religija imala je svoje izričaje u mnoštvu oblika: kult hrama i velikih slavlja, ples i ophodi, zajednička i kućna svetišta, skulpture, mitologija i pjesništvo koje su kršćani smatrali izravnim plodovima poganske religije.

Zašto su kršćani bili progonjeni? Moglo bi se reći da je progon kršćana uslijedio zbog optužbe da žive nemoralno.²⁹ Justin se bori kako bi pobio ove optužbe: »Ne znamo čine li doista te gnusne opačine o kojima se pripovijeda, tj. gase svjetla te se odaju promiskuitetnim obljubima i blagovanju ljudskoga mesa, no znamo da ih ni zbog njihovih učenja ne progonite i ne osuđujete na smrt.«³⁰ Klement Aleksandrijski u tom će kontekstu napadati promiskuitet nekih gnostičkih struja. Neki su

²⁷ AURELIJE AUGUSTIN, *O državi Božjoj*, 14, 11, 1. (S latinskog izvornika preveo Tomislav Ladan, KS, Zagreb, 1995.)

²⁸ AURELIJE AUGUSTIN, *O slobodi volje*, III., III., 8.

²⁹ MINUCIJE FELIKS, *Octavius*, 9., 5. Tekst uzet iz: G. BOSIO, E. dal COVOLO, M. MARITANO, *Introduzione ai Padri della Chiesa. Secoli II e III.*

³⁰ JUSTIN, *Prva apologija*, 26, 7.

vidjeli veliku sličnost između kršćana i cinika. Kršćanski egzorcizam, koji Justin veliča kao moćnijeg od svih drugih egzorcizama, bio je povod da se kršćane povezuje s magijom.

Koji su pravni temelji progona kršćana? Moguće je govoriti o nekoliko odgovora. Kao prvo, moglo bi se reći da je bio opći propis protiv prakse u kršćanskoj vjeri. Treba reći ipak da prvi progoni nisu imali opći karakter, nego su bili ograničeni na prostor i vrijeme, tako da nije mogao postojati opći zakon protiv kršćana. Drugo, rimski su upravitelji prisiljavali kršćane na diskretnost svojega djelovanja, jer su smatrani opasnima za javni red i mir. I kao treće, moglo bi biti da su kršćani progonjeni radi različitih čina, kao što je tajno okupljanje ili izdaja. Kada se dogodi da jedna optužba nema temelja, iz toga se rađa traženje druge optužbe. Svakako bi se moglo kazati da su ateizam, prezren od bogova, neprijateljstvo, zloban požar, tajne skupštine jedni od uzroka progona.

3.2. PRIGOVORI OD STRANE FILOZOFA

Nakon što se susreo sa stoicizmom, aristotelizmom, pitagoreizmom i platonizmom, Justin tvrdi u dijalogu s Trifunom da je kršćanstvo sigurna i korisna filozofija: »Kada je izrekao to i još mnogo drugoga što nije zgodno sada navoditi, otiđe savjetujući mi da o tomu razmislim. Više ga nisam vidio. Meni se pak odmah u duši raspalila vatra, obuzela me ljubav prema prorocima i onim ljudima koji su Kristovi prijatelji: razmišljajući u sebi o onom što je rekao, zaključih da je ta filozofija jedina sigurna i spasonosna.«³¹ Naravno, s tim se nisu složili drugi filozofi. Filozofsko tumačenje da je svijet stvoren ni iz čega nije bilo srodno klasičnom mišljenju. Samo ništa može doći iz ništa. S ovim je velikih poteškoća imao Filon kada je htio pomiriti knjigu Stvaranja s Platonovom knjigom.

Vjera je podređena razumu i nedostojna je filozofa, govorio je Celzo, za kojega je Krist bio mag. Prema tomu, kršćani su se služili magičnim čarolijama. Celzo pokreće prigovore protiv utjelovljenja Kristova, jer ono iskrivljuje Boga, prigovara uskrsnuću, jer ono prikazuje Božju neracionalnost, prigovara klanjanju Kristu kao jednoj suprotnosti monoteizmu. Povijest Isusova je netočna. Kršćani su gledali u budućnost kao crvi koji se nadaju da će biti uzdignuti sa zemlje. Najveći dio ovakvih prigovora nastali su vrijeme Novoga zavjeta. Spomenuti Celzo to potvrđuje.

Bilo je i onih koji su kršćane smatrali lakovjernima, a Isusa neozbiljnim. Klement Aleksandrijski posebno se posvetio sofistima, koji su neprestano govorili bez razmišljanja, rekli bismo brbljali, golicajući uši svojih sljedbenika.

³¹ JUSTIN, *Dijalog s Trifunom*, 8, 1, Verbum, Split, 2011.

3.3. PRIGOVORI OD STRANE ŽIDOVA

Od svetoga Pavla pa do Jusitina, židovski prigovori kršćanskoj vjeri počeli su u trenutku kada su se razili njihovi putovi. Oni, čija je nada položena u jednoga čovjeka ne mogu biti smatrani štovateljima jednoga Boga. Ispunjavati pola Zakona nije najveća stvar totalne neposlušnosti. Jedan zločinac na križu ne može biti dobar vođa moralnosti. Pavao opisuje prvotne progone kršćana. Od Ivana apostola čuli smo o izbacivanju kršćana iz Sinagoge (Iv 9, 22; 12, 42; 16, 1). U rabinskim tekstovima kršćani su svrstani u apostate, suradnike Rimljana.

I Justin svjedoči o progonu kršćana od strane Židova: »Doista, i Bar-Kohba, vođa židovske pobune, u nedavnom je židovskom ratu naredio da se samo kršćane odvlači na strašne muke ako se ne odreknu Isusa i ne prokunu ga.«³² Najaktivniji u pisanju protiv židovskog vrijeđanja kršćana i Isusa Krista bio je Justin apologet: »Jer ubiste pravednika i prije njega njegove proroke, a sada onima koji svoju nadu polažu u njega i u onoga koji ga je poslao, Boga, svevišnjega kralja i stvoritelja svega, prezirete i koliko je do vas pogrđujete ih proklinjući po svojim sinagogama one koji u Krista vjeruju. Naime, nemate ovlasti na nas dignuti ruku zbog onih koji sada vama vladaju, no svaki put kada biste to mogli, to biste i učinili.«³³ Ovakve pogrde i proklinjanja kršćana pronašli su mjesto i u židovskoj liturgiji.³⁴ Naime, od osamnaest molbenica, dvanaesta je bila »blagoslovna molitva« protiv kršćana. Jasno je da se ne radi o blagoslivljanju kršćana nego o proklinjanju, kako bi se postiglo spasenje i izbjegla kazna u ognju.

Osim ovih prokletstava u molitvi protiv kršćana, pronalazimo i druge uvrjede protiv Krista. O tomu opet svjedoči Justin: »Priznajte ga i više ne vrijeđajte Sina Božjega. Ne dajte za pravo svojim učiteljima farizejima i ne ismijavajte kralja Izraela, kako vas starješine sinagoga uče da činite nakon molitve.«³⁵ Sinoda u Jabni uvela je liturgijska prokletstva i definirala kanon židovske Biblije. Prokletstva su bila usmjerena protiv Rima i heretika. Nisu judeo-kršćani bili jedina meta ovih prokletstva, iako su bili u njih uključeni, ali su time bili obeshrabreni pohađati redovito bogoslužje. Kanon knjiga vrlo brzo potvrdila je i Sinagoga. Mimoilaženje Židova i kršćana došlo je u trenutku kada su shvatili da im štovanje Isusa Krista nije usklađeno. Naime, kršćani su štovali Isusa kao Boga.

Poznato je u judaizmu da je hereza vodila prema smrtnoj kazni. Budući da se kršćanstvo smatralo herezom »dviju moći«, nije se moglo probiti u društveni svijet

³² JUSTIN, *Prva apologija*, 30, 6.

³³ JUSTIN, *Razgovor s Trifunom*, 16, 4. Usp. dalje 47, 4; 93, 4; 95; 96; 108, 3; 117; 123; 133, 6; 137.

³⁴ Usp. JUSTIN, *Razgovor s Trifunom*, 47, 4.

³⁵ JUSTIN, *Dijalog s Trifunom*, 137, 2.

bez da bude primijećeno. Takvo shvaćanje kršćana vodilo je prema podjeli Židova i kršćana. Rasprave oko Logosa i Krista stvarale su drugačiji pristup Svetomu pismu, a to je bilo osuđivano od strane rabina. Naime, snaga se Božja nije mogla dijeliti, osim na Mudrost i Logos, ili preko patrijarha, ili preko arkandela. Kako tada, tako i danas u židovstvu su očite takve razlike u vjerskom i praktičnom životu.

Prigovori i prokletstva, u pisanoj ili drugoj formi, od strane Židova, ipak svjedoče o židovskom jedinstvu, što je bilo prisutno u liturgiji u drugoj polovici prvog stoljeća. Justin svjedoči da ima kršćana koji obdržavaju Zakon i nisu zbog toga isključeni iz Sinagoge. Postoje dva razloga ovakva razilaženja. Kao prvo, u židovstvu su postojale goleme razlike. Kao drugo, razdvajanje Židova i kršćana bilo je postupno. Kršćani su u početku bili proganjani unutar Sinagoge, a kada taj način nije bio uspješan, poduzimale su se drastičnije mjere. Bez obzira na ovakve razlike i uvjrede, Justin je nastojao približavati jednu i drugu stranu, pozivajući se na zajedničko Sv. pismo, Zakon i Proroke.

Zaključak

Kršćanski pisci u prvim stoljećima susreću se s problemom usklađivanja slobode djelovanja i slobode ljudske savjesti. Zauzimaju se da njihovo djelovanje bude usklađeno s pristajanjem savjesti i osobnog uvjerenja, ali sve skupa popraćeno slobodom. U njihovu slučaju sloboda uključuje savjest i uvjerenje pojedinca u ono što čini.

Dok crkveni oci zahtijevaju slobodu kršćanima, u središte stavljaju istinu. Tu istinu filozofi krivotvore i kvare, pogani i Židovi izvrću i kleveću, a pretvaraju se radi osobne slave. Dok kršćani istinu neophodno žele i cjelovito je ispovijedaju, jer su zauzeti oko osobnoga spasenja. U ovom slučaju, tko je za istinu, gubi slobodu, a tko ne zastupa istinu, uživa slobodu. Za jednog crkvenoga oca općenito, za kršćanskoga apologeta čvrstoga stava i oštrog izričaja, ovo je neprihvatljivo.

Na temelju svega rečenoga sa sigurnošću možemo zaključiti da je Crkva, na čelu sa svojim hrabrim svjedocima vjere u Isusa Krista, odmah otkrila vrijednost slobode. Počela je vrjednovati čovjeka kao Božje stvorenje, stvoreno na sliku Božju. Naučavala je pozitivan pristup svemu što je Bog stvorio i usadio u čovjeku, i to je nastojala uokviriti u red tradicije. Vidjeli smo da su crkveni oci s puno ljubavi, ali i opreza, pristupali čovjeku i Bogu. Istražujući pogansku kulturu, iz koje su i sami ponikli, došli su do zaključka da poganski svijet nema ispravan stav prema čovjeku, odnosno da se diskriminira čovjeka pojedinca ili skupinu ukoliko bi »novi« čovjek ponudio nove vrijednosti, a odbacio postojeće. Otkrili smo puno devijacija i netolerancije prema čovjeku kao slobodnom biću, ali i pozitivnog pristupa i naučavanja koje je ponudilo kršćanstvo. Mogli bismo reći da se i ovim radom potvrdila praksa Crkve, da se slobodu stavlja na sam vrh vrijednosti dostojanstva ljudske osobe.

FREEDOM IN THE VALUE SYSTEM OF THE CHURCH FATHERS

Drago Tukara*

Summary

The author deals with the Church Fathers at the time of the formation and development of the Church as an institution and a community established by God. Particular emphasis is placed on freedom as a basic component of human beings, without which even the Church Fathers could not speak of man as the realization of God's image. The article is divided into three parts.

The first part is devoted to the presentation of the historical context in which the freedom of Christians was emerging against the freedom of other nations of the Roman Empire who had already in a way acquired and enjoyed freedom. It is based on the reports of several Church Fathers who have for the present time become faithful reporters of political and social situations of that time. The author stresses the position of Christians in the society, and their incorporation into the pagan mentality. The author, of course, points out that, in the entire situation, the Christians were the positivists who waded through the morass of administrative and political problems.

The second part is devoted to the theological foundation of man's freedom. The author talks about freedom, that is, about man, about his personality which includes a spirit, a soul and a body. The author uses thoughts and interpretations of Church Fathers on the creation of man with all his attributes and elements, and which indicate his resemblance to his God the Creator. This goes to show that man's freedom and free will spring from the Creator's plan as the basis for man's further personal activity and life within the whole human community. Together with the Church Fathers, the author shows that man by his freedom fulfills his ontological, earthly and eschatological mission in light of the image of God.

The third part of the article points to the reasons for the loss or deprivation of freedom. In the beginning, the Christians found themselves between three fires. The author points out the Roman religion which did not allow any other religion to freely develop and exist, if it presented a threat. The philosophical heritage and the Jewish mentality acted in the same or a similar way towards Christians. Since the Christians had a completely new way of living, thinking and acting, they had to come into conflict with their »neighbors«, which led to the denial or deprivation of freedom. In all this, the author points out that the theology of that time was one of the main reasons for denying or depriving Christians of freedom.

Keywords: *Church Fathers, man, freedom, the image of God, theology, philosophy, Judaism, Roman law, pagans, human nature.*

* Doc. dr. sc. Drago Tukara, Catholic Faculty of Theology in Đakovo, J. J. Strossmayer University of Osijek, P. Preradovića 17, p.p. 54, 31400 Đakovo, Croatia, drago.tukara@gmail.com